

Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım ve Planlama Politikalarının Bölgesel Ölçek İçinde Değerlendirilmesi(*)

¹Arş. Gör. Dr.
Mimar,

Kafkas Üniversitesi
Artvin Orman Fakültesi
Peyzaj Mimarlığı

²Prof. Dr.
Y. Mimar,

Karadeniz Teknik
Üniversitesi
Mimarlık Bölümü

¹Zehra EMİNAĞAOĞLU, ²Sonay ÇEVİK

Kırsal yerleşmeler; zaman içerisinde değişen toplumsal ve ekonomik şartlarla beraber farklı birçok kaliteyi ve aktiviteyi kapsamaktadır. İnsanların doğaya olan eğilimlerinin artması, farklı kültürleri ve yaşam biçimlerini öğrenme merakı, kalabalık şehir ortamlarından uzaklaşma isteği kırsal yerleşmeleri gündeme getirmektedir. Değişen dünya içerisinde etki alanlarının gelişmesi ayrıca ülkemiz topraklarındaki oranı dikkate alınarak, bu bölgelerin bölgesel ölçekte ele alınması gerekmektedir. Yerleşmeler sistemi içerisinde, kırsal yerleşmeler kent sisteminden farklı bir sistemi ifade etmekte ve özellikle tüketim toplumu haline geldiğimiz şu günlerde doğal kaliteleri ile önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, ulusal düzeydeki gelişmelerde kırsal yerleşmelerin yeri ve önemi üzerinde durulmakta, buna ilişkin politikalar bölgesel ölçekte incelenmektedir.

Çalışma ağırlıklı olarak fiziksel planlamaya dönük politika ve ilkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede; yapılaşmış çevrelere dönük tasarım ve planlama çalışmalarına değinilmekle beraber, kırsal yerleşmelerin doğal çevresi, sosyo-kültürel yapısı, coğrafi ilişkileri ile bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi ile bölgesel ölçek içinde ele alınmaktadır. Çalışmanın, “Bölge kavramı ve Bölgesel Yaklaşım Çerçevesi” başlığında, bölgeselcilik, bölge kavramı, bölge planlama gibi ifadeler açıklanmakta; bu konudaki sosyal,

kültürel, fiziksel, hukuksal sınırlamalar anlatılmaktadır. “Bölgesel Ölçekte Kırsal Yerleşmeler ve Politikalar” başlığında; bölge ölçeği içinde kırsal yerleşmelerin belirleyicileri, tanımları, bölgesel yaklaşımların köylerin planlanması ve tasarımındaki önemine değinilmektedir. Bu konudaki politika ve ilkeler yurtdışı ülkeler ve Türkiye olarak ele alınmaktadır.

Bölge Kavramı ve Bölgesel Yaklaşım Çerçevesi

Bölgesel planlama çok detaylı ve uzun bir sürece dayalı, farklı yapıları (coğrafi, siyasi, ekonomik, kültürel, demografik) barındıran ve değerlendiren bir uğraş alanıdır. Bölge kavramı ve bölgesel planlama bu çalışmada, kırsal alanların ve kırsal yerleşmelere ilişkin tasarım çalışmalarının durumu ve konumunu belirlemek açısından genel bir çerçeve içerisinde ele alınmaktadır.

“Bölgeselcilik”, coğrafya, siyasal bilimler, planlama, ekonomi gibi bir çok alanda çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bölgeselcilik konusunda karşılaşılan sorunlardan biri, bilinen alanlardan çok yeni bir alanın sınırları tanımlanırken ortaya çıkmaktadır. Bu noktada yönetim ve yönetsel sınırların belirlediği alandan çok bölgenin fiziksel özelliklerine göre (dere, deniz, dağ, ova gibi coğrafi özellikler) tanımlamaların mı daha uygun olacağı, yoksa idari sınırların mı bölgeyi ifade ettiği gündeme gelmektedir. Bölge-

selliliğin sınırlarının geniş tutulması, yerel ve merkezi yönetim ile planlama arasındaki geçerliliği sağlamak için gerekli görülmektedir.

Bölgesellik, bölgeselliğin yansıtıldığı mimari çevreler, 18. yüzyılın ortalarından başlayarak, özellikle de 19. yüzyılda “medeniyetin” neden olduğu yabancılaşmaya karşı, “hakikat” arayışı olarak ifade edilmektedir (Korkmaz, 2001). Farklı bir yaklaşım ise, yerleşme ve toplum gelişiminin doğada bölgesel değil konumsal (local) olduğudur. İnsanlar daha çok konumsal karakteri yüzünden buralarda yaşamayı ve yerleşmeyi seçmekte; bununla birlikte bütün toplumlar bir bölge içindeki iklim, topografya, coğrafya, kültür ve ekonomik parametrelerden etkilenmektedir. Bölge kavramı; bir çok parametreyi içermesi ve bir arazi planlama bakışı ile; aktiviteleri içeren, yaşamsal ilişkileri olan, karaya ait bir çok olasılığı ifade etmektedir (Neuman, 2000).

Bölge terimi konuşma dilinde bazen bir mahalle, bazen bir kent, bazen birkaç kenti içine alır, bazen de birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçalarına, ya da kıtalara bile bölge denildiği görülür. Bölge terimleri, farklı ölçekteki mekan parçalarında karşılık bulmaktadır. Neuman, bölgesel tasarımın en önemli unsurunun merkezi yerlerin hiyerarşi olduğunu ve büyük yerleşmelerden küçük yerleşmelere doğru devam eden bir form izlediğini, hiyerarşinin özellikle şehirler, koridor-geçiş merkezleri, kasabalar, köyler ve küçük köyler olmak üzere beş merkezi içerdiğini ifade etmektedir (Neuman, 2000). Bütün bu ifadelerden bölgeyi tanımlayan ve araziye belirleyenin, fiziksel karakter ve aktivitelerin yayıldığı coğrafyalar olduğu, bölge içerisindeki mevcut toplulukların karakterinin bölgeden etkilendiği görülmektedir.

Bölge planlama, toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik problemlerinin coğrafi bir ifadesi olarak tanımlanabilir. Bölge planlama geleneksel olarak; bilimsel bir disiplin, bir yönetim tekniği ve üst düzey stratejiler çerçevesinde dengeli bir gelişme ve mekan düzenlenmesini amaçlayan, kapsamlı ve çok sektörlü bir politika olarak tarif edilmektedir (Eke, 2002). Planlamada farklı bir yaklaşım yerleşmelerin ülke ve bölge ölçüsünde program ve hedefleri kapsayacak bir “yerleşim sistemleri” içinde ele alınmalarını gerekli kılmaktadır. En önemlisi ise bu sistemlerin ekonomik, sosyal, kültürel, politik yapı ve bunların değişimi,

şehirleşme eğilimleri, milli yerleşme, teknolojik seviye ve gelişme, eğitim düzeni insan kaynağı, bu kaynağı kullanmada verimlilik, yerleşme alanı planlaması gibi politikalarda tutarlılık gösterilmesidir (Çetiner, 1980).

Global ekonomide hakim olan metropol ekonomilerin ortaya çıkışı, bilgisayardaki ileri teknoloji, telekomünikasyon, bilgi ağı (network) gibi sistemlere olanak sağladı. Son yirmi yıldaki sosyal sınırları oluşturan şartlar şimdi ile aynı değildir. Bölgesel planlama, bu yeni oluşum ve gerçeklere uyum sağlamak ve çözüm üretmek için yeni bir görüş olmaktadır. (Neuman, 2000). Son dönemlerde yaşanan değişimlerle ulus devlet tek hakim güç olarak varlığını sürdürememekte, hem ulus devleti aşan, hem de ulus devleti altında kalan ölçeklerde yeni kurum ve düzenleme mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinde merkezi haki-miyetin olduğu dönemden farklı olarak bölgesel eşitsizlik ve farklılıklar şiddetlenmekte, ulusal sınır kavramı önemini yitirmeye başlamakta, mekansal kademelenme farklı bir içerik kazanmakta, katı bir mekansal hiyerarşiden söz edilememektedir (Köröğlu, 2000). Böylesine bir değişim sürecinde ülkemizde izlenen politikalar ve uygulamalar bölgeler arası eşitsizliklerin artmasına ve ulusal bir sorun olmasına sebep olmaktadır. Doğu ve batı bölgeleri arasındaki, kır ile kent arasındaki uçurumlar globalleşme ile birlikte artma eğilimi göstererek bütünleşme sürecini zorlaştırmakta, planlama sorunları ortaya çıkmaktadır. Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, eşitsizliklerin azaltılması, kentlerdeki kontrol edilemeyen göçlerin önlenmesi için uygulanabilir ve etkin politikaların ulusal ölçekte ve alt bölge planlarının üretilmesi gerekmektedir.

Gelişme hedefleri bir ülkenin genelinde gerçekleştirildiğinde başarı ile sonuçlanacak; eğer bölgesel planlamada coğrafyalar ve toplum ile gerekli dengeler sağlanmadığı takdirde eksik ve yetersiz kalacaktır. Bölgesel planlamanın “yerleşmeler sistemi” içerisinde mekansal ölçeklere indirilmesi ve fiziksel planlamayla desteklenmesi önemle gerekmektedir.

Bölgesel Ölçekte Kırsal Yerleşmeler ve Politikalar

Kırsal bölgeler, doğal kaynakları, özellikle geniş yeşil alan ve ormanları ile kentlerin nefes alabilen

Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, eşitsizliklerin azaltılması, kentlerdeki kontrol edilemeyen göçlerin önlenmesi için uygulanabilir ve etkin politikaların ulusal ölçekte ve alt bölge planlarının üretilmesi gerekmektedir

bölgeleridir. Küresel bir sorun olan doğal kaynakların yok olma süreci içerisinde, bölge planlamada önemli yer tutmaktadır. Bazı doğal kaynaklar (nehirler, ormanlar gibi) bölgelemenin doğal bileşenleri olarak görülmekte ve kırsal bölgeler “doğal dolaşım sistemleri”nin gerçek niceliği, şehir ve kasabalar ise dolaşım sisteminin suni üretilmiş bölümleri olarak ifade edilmektedir (Spreiregen, 1965).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “Kırsal alan”, ekonomik etkinliklerin ağırlıkla doğal üretim kaynakların kullanılması ve değerlendirilmesine dayandırıldığı, yüz yüze ilişkilerin göreceli olarak daha yaygın olduğu, yaşam koşullarının büyük ölçüde gelenek ve göreneklere göre biçimlendiği, teknik ve teknolojik gelişmeler ile ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerin yavaş ve gecikmeli olarak gerçekleştiği, ortamlar olarak tanımlanmakta; kırsal alanlar, kent sayılan yerleşim yerlerinin dışında kalan yerler olarak ele alınmaktadır (DPT, 2000). Linzer ise; tanımlamalarda, “yoğunlaşmanın (yapılaşma, nüfus) dışında kalan bölgeler veya ağırlıklı olarak düşük nüfus yoğunluğu, toprak, orman kaynaklarının kullanımı” şeklindeki ifadelerin kırsal bölgelere negatiflik yüklediği, “artık mekan” kategorisine getirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda sosyal bileşenlere dikkat çekilmektedir. Kırsal mekan doğaya yakın, düşük nüfus ve yapılaşma yoğunluğu ile dikkat çeken yerleşme ve peyzaj mekanı olarak tanımlanmakta; yerleşmelerin düşük yoğunluğuna rağmen insanlar arasındaki yoğun ilişkiler gündeme getirilmektedir (Linzer, 2003).

Kırsal alanlar, sosyal, ekonomik, kültürel, coğrafya gibi farklı alanlarda, farklı değişkenler ve girdilerle belirlendiği için kırsal ilişkin tanımlar ve kavramlarda çeşitlilik göstermektedir. Örneğin antropolojide ki kırsal alan araştırmalarında bu yerleşmeler, kom, çiftlik, mahalle, divan, köy, küçük tarım kasabaları veya belirli işlerle uğraşan küçük topluluklar olarak ifade edilmektedir. Beşeri Coğrafyada kırsal yerleşmeler; geçici yerleşmeler, köy yerleşmeleri, köyden büyük fakat kent olmamış yerleşmeler (kasaba) şeklinde sınıflanmakta ve tanımlanmaktadır.

Ülkemizde kırsal yerleşmelerin en büyük yerleşme birimi köylerdir; bunu mezra, yayla, oba şeklinde isimlendirilen alt ölçekteki yerleşme birimleri izlemektedir. 442 sayılı Köy Kanu-

nu’nun ikinci maddesi, “Camii, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi ortak malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy teşkil ederler.” şeklinde köyü tanımlamakta ise de, bu madde köyün ortak malları gibi bazı özelliklerine değinmektedir. Kanunun 1. Maddesinde Köy nüfusu baz alınarak yapılan tanımda; “nüfusu iki binden aşağı yurtlara köy denilmektedir. İki bin ile beş bin arasındaki yerlere kasaba ve yirmi binden çok nüfuslu yerlere de şehir denilmektedir. Ancak, nüfusu iki binden aşağı olup belediye örgütü bulunan bucak, ilçe ve il merkezleri kasaba sayılır ve belediye kanununa tabidir” ifadesi yer almaktadır. Bölgesel yaklaşım köy tasarımı ve planı için temel olmalıdır. Bölgesel farklılıklar kapsamındaki model yapılaşma ve bununla beraber ilave gelişmelerin dikkate alınması köylerin gelişmesinde belirleyici olacaktır.

Genellikle kabul edilen bir varsayım, kalkınma ile kentleşme arasında sıkı bir ilişki olduğu, sanayileşmenin ancak kentleşme ile olacağı şeklindedir. Bu sebeple ülkemizde kırsal alanda yatırımlar az tutulmuş ve yoğunlaşma öngörüldüğü yerlerde desteklenmiştir. Kırsal bölgeler uzun süredir yalnızlığa ve ilgisizliğe terk edilmiş ve yatırımlar kırsal bölgelerin kalkınmasını gerçekleştirecek düzeyde olmayıp; kır ve kent arasındaki denge giderek bozulmuştur (Göksu, 1982). Gelişmiş ülkelerde ise kentler, yalnız kentin yerleştiği alanı değil, onun yarattığı refahın ulaştığı alanı da içine almakta; kırsal alanlar, kentleşmiş bölgeler statüsünde değerlendirilmektedir. Ayrıca sürdürülebilir gelişme politikaları, bölgesel ölçekteki planlama yaklaşımları, kırsal yerleşmeler (köyler) açısından hem önerilen, hem de istenilenin olabilmesini önermektedir. Bu yönde geliştirilen uygulama ve yayınlar yardımıyla yöre halkının kırsal alana ilişkin alınan bölgesel kararların içinde yer alması sağlanmakta ve teşvik edilmektedir. Bu şekilde, bölge insanı çevresindeki gelişmelerin ilerleyişinden şüphe etmeksizin planlama sürecine katılabilmekte ve bütün bir topluluğun ürünü olarak yerleşmeden söz edilebilmektedir (Owen, 1998). Bölgesel tasarımda yöre halkının tam katılımı ve desteğinin sağlandığı bu yaklaşım bölge planlama sürecinin bir parçası olarak görülmektedir.

Sürdürülebilir gelişmeler açısından, kırsal yerleşmelerde bölgesel kimliğin tanınması ve

korunmasında, toplumun yapısının, alışkanlıklarının, aktivitelerinin, ilişkilerinin bir yansıması olan “mimari” önemli bir ölçüt olabilir. Özellikle son dönemlerde Avrupa’da, Avrupa Bölgesel Kimliğinin tanıtılması ve globalleşen dünyada sürekliliğinin sağlanması açısından kırsal yerleşmeler önem kazanmaktadır. Bu anlamda aşağıda bazı yabancı ülkeler ve Türkiye’deki bölgesel planlama politikalarından bahsedilmekte, kırsal yerleşmelerin bu sistem içerisindeki yasal ve yasal olmayan süreçleri, bu süreçte kullanılan araçlar anlatılmaktadır.

Yurtdışı Örnekler

Almanya: Almanya Federal Planlama Bakanlığının bölge planlama raporuna uygun olarak, eyalet düzeyinde bölgesel gelişme planı hazırlanıyor ve Bakanlar Kurulunca onaylanıyor. Yerel düzeyde, arazi kullanım planları, bağlayıcı arazi kullanım planları gibi değişen ölçeklerde planlar hazırlanmaktadır (Özdemir, 2000).

Alman köyleri, tarihi varlıkları ve özgün karakterlerine dikkat çekilerek gündeme gelmekte, 1960 yılında Alman köylerindeki tarihi koruma aktiviteleri resmen onaylandığı belirtilmektedir. Komşuluk yapısı gereklerinin korunması ve yol gösterici olarak, Alman Köy Komisyonları kurulmakta, bu komisyonlar daha çok alanın korunmasının gelecek için yasallaşmasını önererek, bölgenin karakter ve kalitelerini belgeleyip sunmaktadır.

Amerika: 1960 ve 1970’li yıllarda federal planlama sisteminin bir sorunu olarak yapılanan bölgesel planlama, Minneapolis, Indianapolis, Portland, Oregon gibi birkaç metropol bölgeyi kapsamaktadır. Bu gruplar zaman içerisinde alt yapısı ile büyüyerek çoğalmış ve Sacramento, San Diego gibi birkaç kuzey kıyı bölgelerini kapsayan yeni organizasyonlar, planlama grupları ortaya çıkmıştır. 1990’da oluşturulan Federal Clean Air Amendments (CAAA), 1991’de oluşturulan Surface Transportation Efficiency act (ISTEA) 1960 ve 1970’lerde kurulan komisyonların ürünü olarak ifade edilmektedir. Bu planlama organizasyonları arazi kullanım elemanlarını somut, kesin bazı standartlara erişmek için düzenlemekte ve metropoliten alanların yasal çerçevede geliştirilmesi için bir araç olmaktadır. En eski bölgesel planlama kurumu ise 1922’de New York ve New

Jersey bölgesi için bölgesel bir plan hazırlamak için kurulmuştur (Spreiregen, 1965).

Kırsal anlamda 1988’de Virginia’da Loudoun County Board of Supervisors kırsal alana bakış açısını, kırsal kurumları ifade etmesi için önemli bir adım olarak görülmektedir. Loudoun County, Kırsal peyzajın görsel karakterini, büyük orman ve tarım alanlarını korumak, mevcut peyzaj ile uyumlu konut gruplarının yapılması teşvik eden köy ve küçük köy (Hamlet) yasal düzenlemeleri kabul edilmiştir. Kırsal komisyonlarca çalışılan köy ve küçük köyler, bölgesel ölçekte hazırlanan bölgelemeye ilişkin (zoning planning) planlara uyarlanarak, bakanlık tarafından onaylanmaktadır. Mastır veya Genel Plan gibi kapsamlı planların olduğu kasabalarda, köy ofislerince hazırlanan raporlar bir yol gösterici olarak güncelleştirilerek kabul edilmektedir. Köy ofisleri, son derece iyi organize edilip, halka tanıtılarak, hem eski genel planları, hem de geleneksel bölgeleme yasasını güncelleştirilen planlarda ifade etmek için yardımcı olmaktadır (Arendt, 1994).

Kırsal alanlar için belirlenen bütün ayrıntılı kaliteler, düzenlemeler ve gelişme her bölge için yapılan bölgeleme yasasında yer alarak kırsal arazilerin savurgan, verimsiz kullanımı ve arazi tüketimine yol açacak kullanımları engellemektedir.

İngiltere: İngiltere’de kırsal bölge çalışmaları 1940’larda başlamakla birlikte; 1970’lerde Çevre Departmanı altında faaliyet gösterdiği ve kırsal alanların bölge planları kapsamında değerlendirildiği belirtilmektedir. Köy Tasarım Raporu (Village Design Statment-VDS) olarak isimlendirilen çalışmalar ilk defa 1993 de kırsal bölgedeki kırsal komisyon tarafından tartışılmış ve kırsal alana ilişkin detaylı politikalar üretilmesi VDS’ler ile başlamıştır (Owen, 1998). Kırsal bölgelere dönük planlama çalışmaları kır komisyonları tarafından yürütülmekte ve bu komisyonlar, Köy Tasarım Raporları başlığı altında ilgili bölgelere dönük tasarım politikaları oluşturmaktadır. Bölgeyi değerlendiren aksiyon planları, kırsal stratejiler gibi bu raporlarında yasal dayanağı yoktur. Tamamen yöre halkının üstlendiği ve katılımının sağlandığı raporlardır. Bu raporlar Ek Planlama Rehberi (SPG) olarak Gelişme Planlarına uyarlanmakta ve bölgeye ilişkin stratejiler belirlemede detaylı bilgiler vermektedir. VDS’ler; Strüktür Planları, Local

Son dönemlerde
Avrupa’da,
Avrupa
Bölgesel
Kimliğinin
tanıtılması
ve globalleşen dünyada
sürekliliğinin
sağlanması
açısından
kırsal yerleşmeler
önem
kazanmaktadır

Bu politikalar daha çok ekonomik bağlamda ele alınan tarımsal üretim ve bu bölgelere götürülecek alt yapı hizmetlerine ilişkin hedefler şeklindedir

PLANLAMA
2005/2

Planlar ve Mevki Planları gibi yasal statüdeki Gelişme Planlarının, yasal sürecini tamamlayan belgeler niteliğindedir (Turner, 2003).

Kanada: Kanada’da her ilde ve her bölgede insan kaynaklarını geliştirme, çevre, sağlık, Kanada mirası, tarım ve endüstri gibi alanlarda yerel bürolar ve federal hükümet temsilcilerinin de olduğu kırsal ekipler bulunmaktadır. Bu ekipler hükümetten farklı düzeylerdeki kişileri de kapsayarak gelişmektedir. Bölgesel düzeyde kırsal konuları ifade etmek için yöre halkı ile bütünleşerek ilişkili bir bölgesel ağ oluşturmaktadır. Köy karakterini ve kalitelerini araştıran ve belgeleyen kır komisyonları bu ekiplerden biridir. Bu komisyonlar alanın mevcut karakterinin korunması, aktivitelerin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi, kamu yapılarının niteliklerinin belirlenmesi, yapılaşma kaliteleri ve çevreyle ilişkileri, yaya yolları gibi konularda detaylı çalışmalar yapmakta ve bu bölgesel ağ içerisinde planlamanın yasal sürecine rehber olmaktadır (URL-1, 2003).

Eyalet bazında yürütülen kırsal alan çalışmaları bölgenin ihtiyacı ve karakterine göre farklı faaliyetler içerisinde görülmektedir. Örneğin New Brunswick’de, eyaletteki konut ihtiyacını belirlemek ve karşılamak için bakanlığa bağlı faaliyet gösteren birimler bulunmakta, bunlar toplumun gelişimi ve değişiminde pozitif bir çevre yaratmak için uygun konut yaklaşımı ile çalışmaktadır. Konut yapımı, onarım-yenileme, kira desteği, konut edinme gibi konularda bölge halkı ve girişimcilerle işbirliği içinde yürütülen kredi programları bulunmaktadır. Başka bir örnekte kırsal alanları korumak bağlamında Ontario’da, doğal hayatın korunmasını ve sürdürülebilirliğini sağlayacak park alanları ayrılmakta, buralarda Kızılderili’lerin geleneksel aktiviteleri (tören, ibadet gibi) dışında avlanma, tuzak kurma, ağaç kesmenin yanında madencilik ve hidroelektrik gelişme faaliyetleri yasaklanmaktadır (Dilley, 1991).

Hollanda ve Finlandiya: Ülke ölçeğinde fiziki planlama politikalarının ve ilkelerinin merkezi yönetim tarafından belirlendiği her iki ülkeden Finlandiya’da 1992’den sonra yerel yönetimlere daha fazla özgürlük verilmektedir. Hollanda’da bölgesel planlar eyalet yönetimlerince hazırlanmakta ve merkezi yönetimce onaylanmaktadır. Finlandiya’da bölge planları Bölge Planlama

Birliği tarafından hazırlanmakta; bölge planları yerel yönetimlerce hazırlanan alt ölçekli planlara dayanak ve çerçeve oluşturmaktadır. Özellikle doğal çevrenin ve kırsal alan kalitelerinin korunmasına dönük bölgesel ölçekli planlardan, bu planlara yol gösterici tasarım rehberlerinden planlama kurumunun doğasında var olması gereken kademelenmeye, koordinasyona ve denetime, ayrıca yerel özellikler ve yöre insanının katılımına verilen önem görülmektedir (Özdemir, 2000).

Yurtiçi-Türkiye’den Örnekler

Yukarıda verilen ülke örneklerinde de görüldüğü gibi, kırsal alana ilişkin yürütülen politikaların çeşitli boyutları bulunmaktadır. Ülkemizde bu politikalar daha çok bölgedeki tarımsal faaliyetlerle ilişkilendirilerek oluşturulmaktadır. Ancak tarımdan ayrı bir kırın varlığı, doğanın tarım dışında sunduğu olanaklar, kırdaki yüzyıllar boyunca oluşmuş tecrübeler, biyoçeşitlilik ve en önemlisi de kültürel farklılığın getirdiği avantajların dikkate alınması gerekmektedir.

Kırsal alanlara dönük politikaların kentleşme sonucu ortaya çıkan sorunlara çözüm aramak çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Oysa topraklarının büyük bir bölümü kırsal arazi olan ülkemizde kırsal alanların sosyal, ekonomik gelişiminin yanında, yapısal gelişimini hedefleyen politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için planlama kavramı, kalkınma hedefi ile özdeşleştirilmekte, oysa ulusal bir hedef olarak kalkınmayı hem ekonomik ve sosyal örgütlenmenin, hem de fiziksel planlamanın temel etmeni olarak ele almak gerekmektedir (Göksu, 1982). Ülkemizde planlama alanları, en küçük yerleşme birimi olan obadan başlayarak ülke yüzeyine kadar sıralanmaktadır. Planlama politikalarının ve kalkınma planlarının bu alanları içermesi, sosyal, ekonomik, idari, hukuki ve politik verilerin göz önüne alınması gerekirken, günümüze kadar yapılan planlama çalışmaları ülke, bölge, kent düzeyinde kalmakta, köy düzeyine yeterince inmemektedir. Bu politikaların tek tek yerleşme birimleri ile değil, yerleşim sistemleri ile mekansal ilişkilerinin kurulması gerekmektedir (Çetiner, 1980).

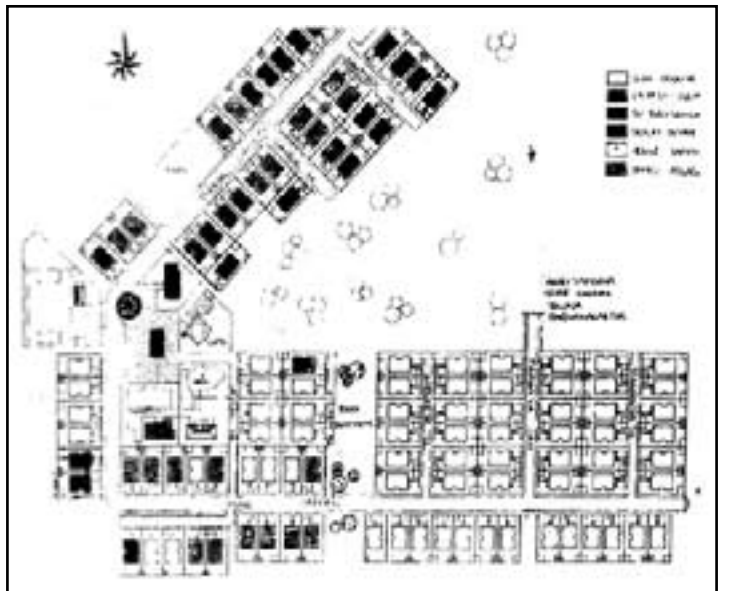
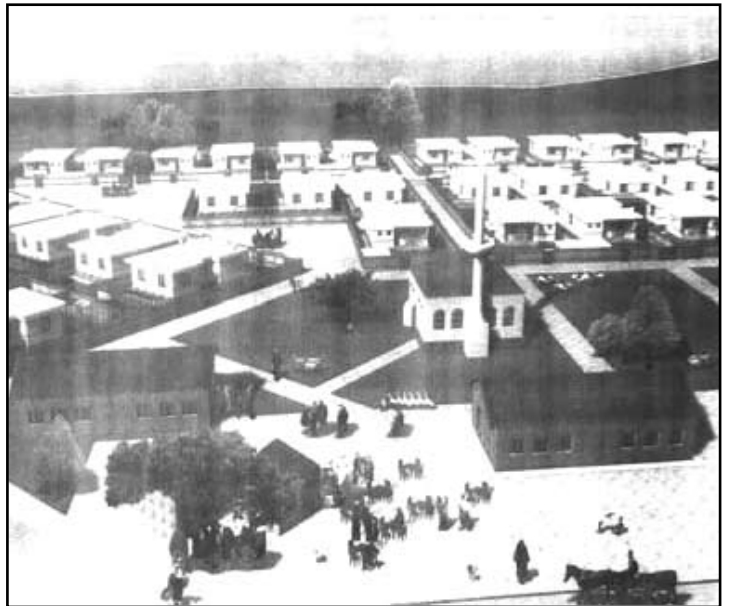
Ülkemizde kırsal yerleşmelere yönelik ilk ve en önemli düzenleme 18 Mart 1924’te Köy Kanunu’nun çıkarılmasıdır. Köy Kanunu hazırlanırken

çeşitli bölgelerdeki köyler ve şartları göz önünde bulundurulmakta; köyün tanımı, sınırları, imarı yolların yapımı, evlerin planı, sağlık, eğitim gibi köylüyü yakından ilgilendiren konulara yer verilmektedir. Fiziksel olarak ilk düzenleme ilkelerinin belirlediği kanun kapsamında, köylerin sınırlarının belirlenmesi dışında herhangi bir yerleşme planından bahsedilmemektedir. Köy yerleşme planlarının yapılması, 1987 yılında çıkarılan Ek 9. Madde’de, “Köy muhtarı, köy ihtiyar meclisinin olumlu kararını aldıktan sonra, köy yerleşme planının yapılmasını bağlı bulunduğu mülki amirinden talep edebilir.” şeklindeki ifade ile köyün isteğine bırakılmıştır.

Köy Kanunun o dönem için en önemli anlamı köyü modernleştirme boyutunun, hukuk alanında formüle edilmesidir. On bölümden oluşan Kanun uygulandığında Cumhuriyet’in “örnek köy modeli” şekillenmektedir. Cumhuriyet’in ideal köy modelinin bir ütopya olmadığı, kanunun uygulanması halinde köydeki olumlu değişimlerin neler olacağını halka göstermek amacıyla “örnek köyler” yapılması önerilmiş; bu düşünce yunan işgali sırasında yakılıp yıkılan köylerin yeniden kurulması ve Türkiye’ye getirilecek göçmenlerin yerleştirilmesi için yeni köyler yapılması gereği ile uygulamaya dönüşmüştür (Çetin, 1999). Köy Kanunu, çıkarıldığı dönemde, modern kırsal yerleşmeler oluşturmayı öngörmüştür. Ancak, aradan geçen uzun süreye rağmen hedeflenen noktaya yaklaşılammıştır. Kırsal alanın en önemli örgütlenmelerinden biri olan köylerle ilgili olarak 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu’nun günün gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Kırsal alanlara dönük çalışmalar farklı hükümet programları ile farklı kavramlarla gündeme gelmektedir. Projelerin bazen bitirilemediği, durdurulduğu, kapsamının değiştirildiği, güncelleştirildiği görülmektedir. Bu projelerin en kapsamlılarından biri; 1961 yılında, hizmet götürmeye yönelik bir yaklaşımla, İstanbul’da seçilen dört köyde “pilot köy”. “örnek köy” olarak adlandırılan çalışmalardır. Fakat I. Beş yıllık kalkınma planında bu dört köy için yüksek maliyetli çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu şekildeki çaba ve olanakların belli bir köye yığılmasının toplu kalkınma ilkesine aykırı düştüğü gerekçe-

siyle, daha çok coğrafi ve yönetsel bir bölge içinde bulunan kırsal yerleşmelerin düzenlenmelerine ilişkin yaklaşımlar önem kazanmıştır (Çetiner, 1980). Kalkınmayı temel alarak hazırlanan daha sonraki dönemlere ilişkin Beş Yıllık Kalkınma Planlarında kırsal alanlara ilişkin genel bazı kararlar yer aldığı görülmektedir. Bu politikalar daha çok ekonomik bağlamda ele alınan tarımsal üretim ve bu bölgelere götürülecek alt yapı hizmetlerine ilişkin hedefler şeklindedir.

Sırnak İli Başağaç Köyü Merkez Köy çalışmaları (Polat, 2000)

Van İli Dorutay Köyü Köy Kent çalışmaları (www.gap.gov.tr)

Kırsal kalkınma hedefleri iktidar partilerinin siyasal tercihi olarak 1973- 1977 dönemini kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "merkez köy", IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "köy-kent", bir diğer yaklaşım olarak "tarım-kent" ifadeleriyle gündeme gelmiştir. Son dönemlerde hükümet politikası kapsamında "tarım-köy" kavramı gündeme girmiştir. Bu çalışmalar daha çok hükümet programlarına göre biçimlenen faaliyet dalları olarak değişmekte, temelde aynı amaçlarla farklı isimler aldığı görülmektedir.

Merkez köyler, "kamu örgütlerinin köye ve köylüye götürmekle yükümlü olduğu hizmetlerin örgüt, kurum, personel ile ilgili öğelerinin toplandığı merkezi yerleşim yerleri" olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda en önemli nokta, merkez köylerin ve bu merkeze bağlı kılınan yerleşmelerdeki nüfusun, bu hizmetlerden

gerçek anlamda yararlanmasına olanak verecek biçimde seçilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Çakı, 1983). Merkez köyler, kırsal alanın planlanmasında en büyük sorunlardan biri olan yerleşmelerin dağınık düzenine bir çözüm olarak sunulmakta; bu düzenleme ile kırsal alana yönelik hizmetlerin daha rasyonel götürülmesi, endüstri faaliyetleri için uygun mekanın geliştirilmesi ve teşkilatlanmada birliğin sağlanabilmesi amaçlanmaktadır.

Köy-kent, gelişme dinamikleri çerçevesinde yerleşimler arasında işbölümüne dayanan, kır ile kenti kalkınma için bütünleştirmeye yönelik yeniden yapılanma ve mekansal düzenleme modelidir. Kalkınmanın köyden değil köylüden başlaması ilkesine dayanan köy-kent projesinde hizmetlerin toplandığı bir merkez olmaktan başka üretimin sanayiye dönüştürüldüğü, istihdam yaratıcı yatırımların gerçekleştirildiği, kentteki hizmetlerin sunulduğu merkezler olma yaklaşımı benimsenmektedir, (Gülçubuk, 2000; Polat, 2000). Bu yaklaşım ile daha geniş kapsamlı ekonomik, sosyal örgütlenme aşamasına varmayı hedefleyen bir planlama düşünülmektedir. Fakat projenin birkaç kırsal alanda kalması ve kentsel sorunlardan bağımsız bir örgütlenme içinde ele alınmasının bütünsel ilişkilerin gelişmesi açısından yeterli değildir ve yerleşmeler sistemi ile kalkınma planları arasında sosyal-mekansal ilişkilerin sistematik bir bütün içinde ele alınması gerekmektedir (Göksu, 1982).

Tarım-kentlerinde hizmet ve olanak yönünden köylerin birleştirilmesi esas alınarak, 8-10 yakın yerleşmenin birleştirilmesi ve kentlerde bulunan altyapı, sosyal, ekonomik, kültürel olanakların götürülmesi planlanmıştır. Bu yaklaşımda örgütlenme tipi olarak üretici birlikleri öngörülmekte ve oluşacak merkez köy yerine "köy sosyal yerleşme birimleri" şeklindeki kavramlar gündeme gelmektedir (Gülçubuk, 2000).

Kırsal alanlarda tarımsal gelişmeyi sağlamak, köylünün kalkınma imkanlarını, üretim gücünü ve gelirini arttırmak gibi politikalar doğrultusunda bölgesel çalışmalar bulunmaktadır. Kırsal alana ilişkin ulusal düzeydeki ve bölgesel ölçekteki planlama politikaları, çoğunlukla yerleşme ölçeğindeki sosyal ve kültürel mekana yansımaları dikkate alınmaksızın, halkın katılımını sağlayamadan, merkeziyetçi anlayışla oluşturulmakta;

çoğu zamanda tamamlanamadan siyasi otoritelerce kapsam, kavram, yaklaşım, uygulama alanları değiştirildiği için verimli sonuçların alınmadığı görülmektedir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu üstüne düşen vazifeyi bu dönem için de yerine getirecek; mevcut durumu, sorunları, önerileri detaylıca anlatmaktadır. Raporda kırsal bölgelere ilişkin bir çok konu ele alınmaktadır. Bunların içinde fiziksel düzenlemelere ilişkin temenniler de belirtilmekte; sürdürülebilir gelişmeler için bir imar planı gerekliliği vurgulanmaktadır (DPT, 2000). Fakat ulusal kalkınma planları genellikle merkezîyetçi eğilimlere sahip olduğu için kalkınmanın nerede yer alacağı, yani mekan boyutu ihmal edilmektedir. Her dönem için bilinen genellemeler tekrar etmenin yanında, daha ileri aşamalara gidilerek sosyo-ekonomik ve fiziki planlama çalışmalarının eşgüdümünün sağlanması gerekmektedir.

Son dönemde görüşülmekte olan “Planlama ve İmar Kanunu Yasa Tasarısı Taslağı”nda belirtilen planlama kademeleri içerisinde kırsal yerleşme planları da yer almaktadır. Kanun taslağında, Kırsal Yerleşme Planı, “en az bir kırsal yerleşme ve civarını kapsayan; kırsal alanda yaşam kalitesini geliştirmeye yönelik olarak ekonomik, sosyal, kültürel ve doğal değerlerin sürdürülebilir biçimde korunması geliştirilmesi ve sağlıklı, güvenli ve afetleri azaltıcı bir çevre ve yapılaşmanın sağlanması için hazırlanan, sosyal ve teknik alt yapı ihtiyaçları kırsal yaşam biçimine göre tasarlanan raporu ve eklerinden oluşan plandır” şeklinde ifade edilmektedir. Tasarı ile kentsel yerleşmeler dışında kalan alanların kendine özgü sorunlarına, sosyo, ekonomik ve yöresel koşullarına göre yapılacak kırsal yerleşme planı yapımı öngörülmekte; bu planların hazırlanması, plan kararların oluşturulması süreci kentsel planlardan farklılaştırılarak, bu planlara ilişkin uygulamalar yönetmeliklere bırakılmaktadır. Ayrıca merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında ilişki yeniden düzenlenerek, yerleşme ilkesi uyarınca alt ölçekli planların merkezi yönetiminde görüşleri alınarak yerelde yapılması öngörülmektedir. Bu sayede planların yöresel koşullara uygun olarak yerinde, katılım sağlanarak, uygulanabilir nitelikte yapılması amaçlanmaktadır.

Kırsal alanlara götürülecek hizmetlerin örgütlenmesinde de yeni bir yapılanma söz konusudur. 5286 Sayılı Kanun ile Köy Hizmetleri Müdürlüğü kaldırılmış, söz konusu hizmetler il özel idarelerine, iskan konuları ise Bayındırlık ve İskan bakanlığı’na devredilmiştir. Yeni düzenlemeler, söz konusu hizmet birimlerinin, merkezîyetçilikten çıkarılıp, yörelerin kendi bölgesel şartlarına göre yeniden düzenlenebilmesi açısından olumlu olarak görülebilir. Fakat söz konusu hizmetlerin gerçekleştirilmesinde, ilgili alanlar arasında koordinasyonun ve örgütlenmenin sağlanması önemli bir konudur.

Bundan sonraki dönemlerde, Türkiye’nin kırsal alanların karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümünde, öncelikle ulusal gereksinimlerden ve önceliklerden hareketle, daha sonra hem AB’ye uyum (Ulusal Kalkınma Hedef ve Planları Çerçevesinde), hem de dünyada kırsal kalkınma alanında meydana gelen değişimlere ayak uydurabilmek ve ulaşmak istediği hedeflerine varabilmek için kırsal kalkınmada izleyeceği politika ve stratejileri belirlemesi gerektiği ifade edilmektedir. AB bağlamında 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadede AB kırsal kalkınma politikasına giriş için bir strateji hazırlanması; orta vadede ise AB kırsal kalkınma politikasının uygulanması için gereken idari yapıların oluşturulması öngörülmektedir. Konuyla ilgili olarak bugün geline nokta bir “Taslak Kırsal Kalkınma Strateji Dokümanı”nın hazırlandığı, bu aşamada en önemli eksikliğin ise uygulamaları gerçekleştirecek kurumsal yapının henüz oluşmadığı görülmektedir (Gülçubuk, 2005).

Değerlendirme

Ülkemizde, kırsal yerleşmelerin sınırlarının belirlenmesinde ve tanımlanmasında çok belirgin ifadeler olmamakla beraber, yasal sınır ve tanımlar kullanılmaktadır. Bu konuda bir belirsizlik ve karmaşa görülmektedir. Şöyle ki; idari açıdan nüfusa bağlı yapılan tanımlarda nüfusu 2000’in altında olan yerleşmeler tanımı her zaman geçerli olmamakta, özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde nüfusu 2000’in üstünde olan köyler bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak tarım ile uğraşan yerleşmeler tanımı da yeterli olmamakta, artık kırsal alanlarda turizm, sanayi gibi farklı faaliyet alanları görülmektedir. Bu bölgelere ilişkin sınırlar, tanımlar ve

Kırsal yerleşmeler; yoğunluğu, toplumsal yapısı ve yaşayışı, mekansal ve fonksiyonel strüktürü, ekonomik yapısı, rekreasyon alanları ve etkinlikleri, doğal çevre ile ilişkileri ve peyzaj görünümü ile özgün kimlik kaliteleri sunabilen yerleşmeler olarak ifade edilebilir

PLANLAMA
2005/2

kavramların güncelleştirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda kırsal yerleşmeler; yoğunluğu, toplumsal yapısı ve yaşayışı, mekansal ve fonksiyonel strüktürü, ekonomik yapısı, rekreasyon alanları ve etkinlikleri, doğal çevre ile ilişkileri ve peyzaj görünümü ile özgün kimlik kaliteleri sunabilen yerleşmeler olarak ifade edilebilir. Doğal çevre ve yapılaşmış çevre-mimari mekan özelliklerinin kırsal yerleşme karakteri, yerleşme kimliğinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Yurtdışı örnekler baktığımızda kırsal bölgeler için oluşturulmuş komiteler, komisyonlar, örgütlerin yöresel çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bölgeye özgü çözümler, öneriler üretilmekte; bu çalışmalar genel planlara rehber olmaktadır. Ülkemizde ise kırsal yerleşmelere dönük çalışmalar daha çok merkeziyetçi politikalarla yürütülmektedir. Yeni yerleşmelerin oluşturulması çalışmalarında (merkez köy, tarım kent gibi) yapılan yerleşme planları hiçbir topoğrafik, toplumsal, kültürel analizleri yapılmadan masa başı yapılan çalışmalar olduğu için söz konusu bölge insanını mutlu etmek mümkün olmamaktadır. İnsanlar çoğu zaman yaşantıları ile uyuşmayan standart konutlarda yaşamak istememekte veya kendilerince konutlarını eklentilerle yeniden düzenlemektedirler. Ülkemizde kırsal yerleşmelerin yerel kimliğini yansıtan, toplumsal yaşamı ve çevre değerlerini dikkate alarak yapılan tasarım rehberlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun için bölge insanını da içine alan kır komisyonları oluşturulmalıdır.

Yurtdışı örneklerdeki kırsal alan çalışmalarında halkın desteğini almak ve bizzat çalışmanın içinde yer almasını sağlamak en önemli konulardan biri olarak görülmektedir. Bu şekilde yapılan planlama ve tasarım çalışmalarını yöre halkı sahiplenebilir, uygulayabilir ve denetleyebilir. Özellikle halkın protestoları ve gönüllülüğü olan planlama çalışmalarında muhakkak yöre insanının memnun edecek ve katılımını sağlayacak ortak politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Bu konuda toplantılar, seminerler yapmak, bilgilendirme afişleri, kitapçıkları hazırlamak komisyonlarında yöre halkına görev vermek, bölge insanının konuyu benimsemesine yardımcı olacaktır. Oysa ülkemizde önce kararlar alınıp, sonra bilgilendirildiği için insanlar tepki göstermektedir. Böyle bir güvensizlikle başlayan çalışmalarda başarı göreceli olmaktadır.

Ülkemizde bölgesel ölçekte kırsal yerleşmeler gerek büyüklük, gerek ekonomik girdileri, gerekse etnik kültürü ile önemli bir yer tutmaktadır. Bu bölgelere ilişkin programların, planlamaların yeterince detaylandırılmadığı ve bir çoğunun da sonuçlandırılmadığı görülmektedir. Bu kararların siyasi görüşlerin üstünde tutularak devamlılığının sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. kırsal alanlara dönük gerçekleştirilen ekonomik programların fiziksel mekanlar ile ilişkilendirilmesi, bölgenin sağlıklı gelişebilmesi ve doğal ve kültürel çevresinin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önemlidir.

Kısaca özetlersek, kırsal yerleşmelerin topoğrafik, coğrafi konumları, doğal ve fiziksel çevreleri dikkate alınarak gerek birkaç yerleşmeyi içine alan gruplar olarak, gerek il kapsamında, gerekse tek bir köye yönelik “mimari tasarım rehberleri”nin hazırlanması gerekmektedir. Bu rehberler sadece mimari alanda değil, tarım, turizm gibi bir çok alan için genişletilmeli; bunları hazırlanması için yöre insanını da içine alan “kır komisyonları” oluşturulmalı; planlama kapsamındaki bütün konular birbirleri ile ilişkilendirilerek ele alınmalıdır.

AB’ye uyum sürecinde kırsal yerleşmelere ilişkin politika ve stratejilerin belirlenmesinde ve yasal çerçevelerin oluşturulmasında söz konusu rehberler yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

- Anonim, 2005, Planlama ve İmar Kanunu Tasarısı Taslağı, Bayındırlık Ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma Ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Arendt, R., 1994, Rural by Design: Maintaining Small Town Character, American Planning Association, A.B.D.
- Çakı, A., 1983, Kırsal Alan Planlamasında Bir Araç Olarak Merkez Köylerin Fonksiyonu, DPT: SPB, Ankara.
- Çetin, T., 1999, Modern Türkiye Yaratma Projesinin Orijinal Bir Boyutu: Örnek Köyler, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, Numune Matbaası, İstanbul.
- Çetiner, A., 1980, Kırsal Yerleşmeler ve Fiziki Düzenleme İlkeleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul.

Dilley, R., 1991, Canada: The Rural Scene, Progress In Rural Policy And Planning, Belhaven Press, London.

DPT, 2000, 8.BYKP “Kırsal Kalkınma” ÖİK Raporu. Ankara.

Eke, F., 2002, Türkiye’nin Bölge planlama Deneyimleri, Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı:1,12-18, Ankara.

Göksu, Ç., 1982, Kümelenmiş Kentsel Sistemler Mekan Örgütlenmesi İçin Bir Model Araştırması, Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, Trabzon.

Gülçubuk, B., 2000, Gap Alanı Özelinde Kırsal Kalkınma Politikalarının Etkinliği, Kırsal Çevre Yıllığı, Kırsal Çevre ve Ormanlık Araştırma Derneği, Ankara.

Gülçubuk, B., 2005, AB ve Türkiye’de Kırsal Yapı ve Kırsal Kalkınma, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara.

Korkmaz T., 2001, Mimari Stiller: Bölgeselcilik, XXI Mimarlık Kültürü Dergisi, sayı:7, İstanbul.

Köroğlu, A., 2000, Küreselleşen Dünyada Bölgesel eğilimler, 9. Bölge Bilimi / Bölge Planlama Kongresi Bildiriler, Trabzon.

Neuman, M., 2000, Regional Design: Recovering A great Landscape Architecture and Urban Planning Tradition, Landscape and Urban Planning, sayı: 47, 115-128.

Owen, S., 1998, The Role Of Village Design Statements In Fostering A Locally Responsive Approach to Village Planning In the UK, Urban Design, England.

Özdemir, S., 2000, Planlamanın Değişmekte olan Kurumsal Yapısı, Geleceği Planlamak Yeni Planlama Yöntem/Dili, Yasal Düzenlemeler, Dünya Şehircilik Günü 24. Kolokiyumu, İzmir.

Polat, S., 2000, Köy-kent ve Merkez Köy Uygulamaları, Köy-kentler/Yönetim Ve Kırsal Kesime Bakış, 3. Şehircilik Semineri, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve bölge Planlama Bölümü (basılmamış seminer notları), İstanbul.

Spreiregen, P., D., 1965, Urban Design: The Architecture of Towns And Cities, AIA, McGraw-Hill Book company, Amerika.

Turner, P., 2003, Village Design Statement, <http://www.rudi.net/whatson/deguides/vds/turner/whatisvds.cfm>, 17 Şubat 2003.

URL-1, 2003, Canadian Rural Partnership Responding to Rural Canadians Federal Framework for Action in Rural Canada, Government of Canada, The National Conference Report, http://www.rural.gc.ca/conference/report_e.pdf, 16 nisan 2003.

URL-2, 2005, Köy Kanunu, www.kentli.org/yasa/yasalar.htm, 26 Ekim, 2005.